

TARIMSAL İSTİHDAMDA ÇÖZÜLME DEVAM EDİYOR MU?

Özlem DURGUN*

Özet

Tarım sadece ekonomik değil aynı zamanda stratejik de bir üretim sektörüdür. Öncelikle, yaşamın sürmesi için gerekli olan besinin sürekli olarak sağlaması açısından önemlidir. Daha sonra pek çok sanayiye üretimde bulunabilmek için gerekli hammaddeyi sağlar. Bu açıdan tarım ekonomide birincil sektördür. Elbette istihdam alanlarından biridir.

Tarihsel olarak tarım incelendiğinde, 20 yüzyıl boyunca tarımsal istihdam, özellikle gelişmiş olan ülkelerde azalmıştır. Ancak bu ülkelerde, istihdam azalmasına rağmen tarımsal üretim artmıştır. Gelişmekte olan ülkeler de gelişmiş ülkelere benzer politikalar izlemeye çalışmaktadırlar. Örneğin, Türkiye de ekonomideki gelişmelere kayıtsız kalmamıştır. Tarımsal istihdam, hem kentleşmenin artması hem de uygulanan IMF politikalarının etkileriyle, 1980'lerden itibaren düşmeye başlamıştır. 1990'lardan sonra istihdamda düşüş hızlanmıştır. Ancak son yıllarda diğer ülkelerden farklı olarak istihdamda bir artış görülmektedir. Tarımsal istihdam artmasına rağmen tarımsal üretimde ve tarım gelirlerinde aynı artış görülmemektedir. Yapılan çalışmada özellikle kırsal yoksulluğun arttığı belirlenmiştir. Yoksulluk tarım alanında çalışanlarda daha fazlaşmaktadır. Bu nedenle, kırsalda yaşayan halk tarlalarını terk etmektedir. Çünkü çalışan yoksullar haline gelmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Tarımsal İstihdam, Yoksulluk, Çalışan Yoksullar

JEL Sınıflaması: E24, J43

DOES UNRAVEL IN AGRICULTURAL EMPLOYMENT CONTINUES?

Abstract

Agriculture is not only economical, but also a strategic manufacturing sector. First of all, the food required in order to maintain living, is important in order to en-

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İktisat Bölümü, ozdurgun@istanbul.edu.tr

sure constant. Then, Agriculture provides the raw material for many industries in the production process. In this respect, the agricultural economy is the primary sector. Of course, it's one of the areas of employment.

Agriculture is analyzed historically, agricultural employment especially in developed countries has decreased during the 20th century. However, in these countries, agricultural production has increased despite a fall in employment. Developing countries, developed countries are trying to follow similar policies. For example, Turkey has not indifferent developments in the economy. Both increased urbanization and the effects of the policies of the IMF, agricultural employment began to decline since the 1980s. After the 1990s, decline in employment has increased. In recent years, the employment different from other countries has increased. Agricultural employment is increasing, but there is no increase in agricultural production and farm incomes. In this study, increasing rural poverty is seen. Poverty, workers in the field of agriculture is greater. Therefore, people living in rural areas are abandoned farms. Because they have become the working poor:

Keywords: Agricultural Employment, Poverty and The Working Poor

JEL Classification: E24, J43

1. Giriş

İstihdam, emek açısından gelir elde etmek amacıyla sisteme dahil olması, işveren açısından ise üretim amacıyla belirli bir ücret karşılığında değerlendirilecek bir faktördür. İşsizlik ise, çalışmak isteyen ve iş arayan kişinin iş bulamaması olarak adlandırılmaktadır. Bu iki kavram her ülke için önemli olmakla beraber gelişmekte olan ülkeler için daha fazla önem kazanmaktadır. Ülkelerin üretimde bulunarak büyüebilmesi için istihdam ve işsizlik kavramları önemli olduğu kadar dağılımları ve çeşitleri de ülkeden ülkeye hatta zaman içinde farklılık göstermektedir.

Türk istihdam yapısı son 20 yılda büyük değişim göstermiştir. 1990'lı yıllarda %50 olan tarımın payı yarı yarıya azalmıştır. Ancak bu yapısal değişime rağmen halen her 4 çalışandan biri tarım alanında istihdam edilmektedir.

Ekonomilerde genellikle, istihdam ve büyüme arasında sıkı bir ilişki vardır. 1990'lı yıllardan itibaren yaşanan krizlerle bu ilişki zayıflamış hatta tersine dönmüştür. Bu azalmada uygulanan IMF politikalarının etkisi de büyüktür. Krizlerin ülkeler arasında gelişmesini önleme amacı güden IMF, sadece sıkı para ve maliye politikalarına önem vererek büyüme ve istihdamı ihmal etmiştir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde tarımsal istihdam hızlı bir çözülme içine girmiştir¹. Aslında iktisat literatüründe de gelişme, sanayileşme ile bir tutulmuş, tarım özellikle tarımsal istihdam ihmal edilmiştir. Hatta gelişmişlik düzeyi ile tarım istihdamı birbiriyle ters ilişkili olarak

¹ R. J. Barro ve J.W. Lee", IMF Programs: Who is Chosen and What are The Effects", Journal Of Monetary Economics, 2005, s.1245-1269

kabul edilmiştir². Bu nedenle tarımdan çözülen istihdama, sanayi için iş gücü olarak bakılarak teşvik edilmiştir. Gelişmiş ülkeler de buna benzer bir süreç yaşadıkları için gelişmekte olan ülkeler model olarak kabul etmişlerdir. Ekonomik gelişmenin ilk aşamasında tarım, sanayileşmeyi besleyici ve hazırlayıcı bir rol oynamıştır³. Böylece son yüzyılda tüm toplumlar büyük bir dönüşüm sürecine girmişlerdir. Türkiye’de benzer bir durum yaşanmıştır. Özellikle 1990’lı yıllardan itibaren kentlerde iş bulan tarım çalışanları, tarım alanlarındaki işlerini bırakarak göç etmişlerdir. Son yaşanan krize kadar tarımda büyük çözüme gözlenmiştir. Aslında, toplumsal refah göz önüne alındığında tarımın çözülmesi, yerel özellikleri, tarihsel süreci farklı olan her ülke ve bölge için adapte edilmiş politikalarla yönetilmelidir⁴. Tarımdaki dönüşüm iyi yönetilmezse, tarımdaki çözüme tersine dönebilmekte, ekonomik kriz sonrası sığınılacak bir liman görevi sürekli bir hal alabilmektedir. Türkiye’de tarıma dönüşün olup olmadığı, ekonomik sonuçları ve nedenleri bu makalede incelenecektir. Uzmanlık alanımızın dışında yer alan sosyolojik ve diğer boyutları çalışma dışı bırakılmıştır.

2. Tarımın Tarihsel Gelişim Süreci

İkinci dünya savaşı sonrası gıda yoksunluğu yaşayan ülkeler tarıma büyük önem vermişlerdir. Özellikle Avrupa ülkeleri bu konuda çeşitli politikalar geliştirmişlerdir. Hatta Avrupa Birliğinin temellerinin atıldığı tarihlerde Belçika, Lüksemburg, Hollanda, Almanya, Fransa ve İtalya Avrupa Ekonomik Topluluğu olarak ortak tarım politikası oluşturmuşlardır. Tablo 1’den görülebileceği üzere günümüz verileriyle karşılaştırıldığında tarımın GSYH içindeki payının yüksek olduğu görülmektedir. Özellikle İtalya’da tarım GSYH’nın %20.7 sini oluşturuyordu. Günümüzde ise bu rakam 1,3’e düşmüştür. İstihdam açısından incelendiğinde ise İtalya’nın %40’a varan tarımsal istihdamı, 3,8’e inmiştir. Aynı şekilde Fransa’da da 26,9’dan 2,9’a düşmüştür. 1950’lerde 6 ülkede de benzer durum vardır. Tarımsal istihdam yüksektir, GSYH’daki payları nispeten yüksektir. Ancak dış ticaret açısından bakıldığında çoğunluğu net ithalatçı ülkeler halindedirler. Tarımda üretiminde yetersiz haldedirler ve bir dönüşüm yaşamaları gerekmektedir. 1950’lerdeki adıyla Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) tarım istihdamı ortalaması 21,2’den 2010 yılına gelindiğinde 2,3’e düşmüştür. Avrupa’da büyük bir tarımsal çözüme yaşanmasına rağmen bu ülkeler kendi kendilerine yeter düzeye gelerek, ihracat rakamları ithalat rakamlarını aşmıştır. Avrupa ülkeleri tarımda değişim ve dönüşümü büyük verimlilik artışıyla başarmışlardır. Daha tarım çalışanıyla daha fazla üretmeyi başarmışlar. Hatta ihtiyaçlarından fazlasını üreterek ihracatçı konuma geçmişlerdir.

² Simon Kuznets, **Modern Economic Growth: Rate, Structure and Spread**, Yale University Press, 1988, s.47

³ H. W. Knoks, "Emerging Trends in Agricultural -Based Industries in The Northeast", *Economic Trends*, pp. 12-30, September 2002.

⁴ Cannarella ve Piccioni, "Bridging research and rural areas: the research project Development dynamics and increases of competitiveness in rural areas", **New Medith**, , 2005. ss. 57-64

Tablo 1: Tarımın GSYH, İstihdam, Dış Ticaret İçindeki Payları

ÜLKELER	GSYH İçindeki Payı %			İstihdam İçindeki Payı %			Dış Ticarettteki Payı (1955-60 Ortalaması)		Dış Ticarettteki Payı (2010)	
	1950	1960	2010	1955	1960	2010	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat
Belçika	7,9	7,3	0,7	9,3	7,6	1,4	5,4	17,2	10,2	9,8
Lüksemburg	9,3	7,6	0,3	19,4	16,4	1	-	-	11,3	12,4
Hollanda	11,4	10,5	2	11,5	3,3	2,8	33,6	19,6	16,2	11,5
Almanya	8,0	6,0	0,9	18,5	14,0	1,6	2,8	32,9	6,0	8,6
Fransa	11,4	9,7	1,8	26,9	22,4	2,9	14,9	29,2	12,9	9,9
İtalya	20,7	15,1	1,9	40,0	32,8	3,8	22,6	20,6	11,3	12,4
AET (6)	11,5	9,0	1,3	21,2	17,5	2,3	15,9	23,9	11,3	10,8

Kaynak: Zobbe, H.(2001), “The Economic and Historical Foundation of The Common Agricultural Policy In Europe”, The Royal Veterinary and Agricultural University Food and Resource Economic Institute, Units of Economics Working Papers 2001/12, Denmark ve TÜİK Uluslararası İstatistikler veri tabanından oluşturulmuştur.

3. Türkiye’de İstihdamın Genel Yapısı

İstihdamın ana kaynağı, nüfus ve 15 yaş üzeri çalışmaya hazır aktif nüfustur. Ancak bu rakam incelenirken çeşitli nedenlerle çalışma hayatına katılmayanların da dikkate alınması gereklidir. Genel olarak bakıldığında Türkiye’nin artış hızı yavaşlamasına karşın nüfusu yüksektir ve gençlerden oluşmaktadır. Bu nedenle işgücü miktarı her sene artarak dinamik bir seyir izlemektedir. Tablo 2’de 2005 -2011 yılları arasında yılda ortalama 875.000 yeni iş gücü ekonomiye dahil olmaktadır. Dolayısıyla her sene en az bu rakama yakın istihdam yaratılması gereklidir.

Aşağıdaki tabloda görülen bir diğer sorun da işgücüne katılma oranının %50’lere yakın olmasıdır. Çalışma hayatının dışına itilmiş emeğin göz ardı edilmesi, işgücüne katılım oranlarının düşüklüğü, işsizliğin boyutunu daha düşük göstermektedir. Dolayısıyla bizi yanlış sonuçlara yönlendirmektedir. Sisteme dahil olmayan emek miktarı, kaynakların boşa harcandığının ve verimlilikte düşüklüğün de bir göstergesi olarak kabul edilmelidir. OECD Ülkeleri işgücüne katılım ortalaması %70’ler düzeyinde iken Türkiye’de halen %50’ye yaklaşmaktadır⁵. Eğer bu oran, OECD ülkeleri düzeyine çıkarsa işsizlik sorununun da yaklaşık 2 katına çıkacağı göz önüne alınırsa, düşüklüğü istihdam ve işsizlik göstergelerini daha olumlu göstererek, psikolojik etki yaratması açısından iyidir.

⁵ International Labour Office, **Global Economic Outlook**, October 2007, <http://www.ilo.org/public/english/bureau/inf/pr/2007/1.htm>, (13.09.2012).

Tablo 2: Türkiye’de Nüfus, İşgücü ve İstihdam Verileri

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Kurumsal Olmayan Nüfus	67,2	68,1	68,9	69,7	70,5	71,3	72,4
15+ Nüfus	48,4	49,2	49,9	50,77	51,7	52,54	53,6
İşgücü Miktarı (Milyon)	22,5	22,8	23,1	23,8	24,8	25,6	26,7
İşgücü Artışı	439	296	363	691	943	893	1084
İşgücüne Katılım Oranı %	46,4	46,3	46,2	46,9	47,9	48,8	49,9
İstihdam (milyon)	20,1	20,4	20,7	21,2	21,3	22,6	24,1
Tarım	5,2	4,9	4,9	5,0	5,3	5,7	6,1
Tarım Dışı	14,9	15,5	15,9	16,2	16,0	16,9	18,0
İstihdam İçinde Tarımın Payı	25,4	24,0	23,5	23,7	24,7	25,2	25,5
İstihdam Artışı (bin)	435	356	315	456	83	1317	1516
Tarım	-559	-247	-40	149	238	429	460
Tarım Dışı	993	604	355	306	-154	888	1056

Kaynak: TÜİK Hanehalkı İşgücü Anketi, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1182, (20.01.2013)

İşsiz, çalışma çağında, isteğinde ve gücünde olduğu halde cari ücret düzeyinden iş bulamayan kişiler olarak kabul edildiğinde istihdam işsizlik arasındaki ters ilişkiyi de kabul edilmektedir. İstihdam oranı arttıkça işsizlik azalmaktadır. Ancak, son yıllarda istihdam oranları artmasına rağmen işsizlik beklenen oranda azalmamaktadır. Tablo 2’de de görülebileceği üzere istihdamda sürekli bir artış vardır. 2007-2008 kriz dönemlerinde dahi düşüş yaşanmamıştır. 2008 sonrası bir sürelik duraklamadan sonra yükseliş devam etmiştir. Tarım dışı alanlarda daha fazla istihdam yaratılmasıyla beraber son yıllarda tarımsal istihdamda da düşüş görünmemektedir. Hatta kriz dönemlerinde diğer sektörlerle alternatif olmuştur. Bu olumlu tablo maalesef işsizlik rakamlarına yansımamaktadır. Ülke genelinde işsizlik rakamları hep çift haneli gerçekleşmiştir. Tarım dışı işsizlik rakamları incelendiğinde tablo daha da ağırlaşmaktadır. İşsizlik oranları yaklaşık %3 daha yükselmektedir. Tablo 2’de görüldüğü gibi 2005’te 502 milyon olan tarım istihdamı 2011’e gelindiğinde 6,1 milyona çıkmasına rağmen, GSYH’den aldığı pay 9,4’den 8’e düşmüştür. İstihdam artışı aynı düzeyde gelir artışını yaratamamıştır.

Tablo 3: İşsizlik ve GSYH

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
İşsizlik Oranı	10,6	10,2	10,3	11,0	14,0	11,9	9,8
Tarım Dışı İşsizlik (%)	13,5	12,7	12,6	13,6	17,4	14,8	12,4
GSYH İçinde Tarımın Payı	9,4	8,3	7,6	7,6	8,3	8,4	8,0
GSYH Artışı	8,4	6,9	4,7	0,7	-4,8	9,2	8,5
Tarım	6,6	1,3	-7,0	4,6	3,7	2,4	5,2
Tarım Dışı	8,6	7,5	5,9	0,3	-5,7	9,9	8,8

Kaynak: TÜİK. Kurumsal Olmayan Nüfusun Yıllar ve Cinsiyete Göre Durumu, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=218 (21.01.2013)

İstihdam ve işsizlik açısından tarımsal alanlarda herhangi bir sorun yaşanmadığını düşündüren tablo gelir yönünden incelendiğinde kötüleşmektedir. Diğer ülkelerle karşılaştırıldığında sorunun büyüklüğü daha fazla ortaya çıkmaktadır. İstihdamda her 4 kişiden biri tarımda çalışırken, GSYH içinde tarımın payı %8’lerde kalmaktadır. Ayrıca tarımda istihdam azalmazken GSYH içindeki payı sürekli düşüş göstermektedir. GSYH artışının ana kaynağı kriz dönemleri hariç tarım dışı alanlar olurken tarım istikrarsız bir seyir izlemektedir. Kriz dönemlerinde de aldığı payın düşük olması sebebiyle yüksek artış gösterse bile genel artışa etkisi düşük düzeyde kalmaktadır.

4. Tarımın Değişimi ve Etkileri

20. yüzyıl boyunca Avrupa ve Amerika’da tarımsal istihdam hem rakam olarak hem de mutlak önem olarak düşüş göstermiştir. Tarım çalışanları kitlesel yığınlar halinde tarım dışı istihdam alanlarına kaymıştır⁶. İstihdamın yoğun, GSYH’ dan aldığı pay düşük olan ülkemiz tarımı, diğer ülkelere benzememektedir. Öncelikle %25’den aşağı düşmeyen istihdam oranı çok yüksektir. 2010 yılı itibariyle Avrupa Birliği ülkelerinden bazılarını incelersek: tarımsal istihdam Almanya’da 1,6, Fransa’da 2,9, İspanya ve Macaristan’da 4,5 civarında gerçekleşirken Polonya’da 12,8 olarak gerçekleşmiştir. Polonya’nın tarımsal istihdam rakamlarına ulaşıldığında dahi yaklaşık 3,5 milyonluk işgücü ortaya çıkacaktır⁷. Günümüz ekonomisinde gizlenen bu işsizlik rakamı verimsizlik ve yoksulluk olarak geri dönmektedir. Türkiye’de tarımsal alanlar genellikle kırsal alanlardan oluştuğu için kaba bir hesapla kırsalı tarımsal alan olarak kabul edersek kırsal yoksulluk da artmaktadır. Tarım istihdamı artışına karşın tarımda çalışan başına katma değer düşmektedir.

⁶ G. Breustedt ve T. Glauben, "Driving Forces Behind Exiting From Farming", **Journal of Agricultural Economics**, 2007, cilt 58, no. 1 ,ss. 115-127

⁷ TÜİK, **Ulusal ve uluslar arası Seçilmiş Ekonomik Göstergeler**. <http://tuikapp.tuik.gov.tr/ulusalgostergeler/degiskenlerUzerindenSorgula.do?durum=yilSecildi&secilenYillar=2010,2011>, (05.01.2013)

Tablo 4: Çalışan Başına Katma Değer

	Tarım Katma Değeri (Bin TL)	Tarım İstihdamı (Bin kişi)	Tarımda Çalışan Başına Katma Değer (TL)
2005	9.570.752	5.154	1.857
2006	9.700.944	4.907	1.977
2007	9.046.723	4.867	1.859
2008	9.433.550	5.016	1.881
2009	9.768.638	5.254	1.859
2010	9.999.429	5.683	1.760
2011	10.524.833	6.143	1.713

Kaynak: TÜİK Tarım İstatistikleri http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=45 (21.01.2013)

Uygulanan politikalar sonucu 2002 den itibaren Türkiye genelinde yoksulluk oranı %26,96'lardan %17,11'lere kadar gerilemiştir. Mutlak yoksulluk sınırı düşük olmasına rağmen gelir dağılımının bozukluğu nedeniyle görel yoksulluk sorununda hala OECD ülkelerine göre en yüksek yoksulluk oranına sahiptir. Kentsel ve kırsal alan ayırımına göre bakıldığında ise kentsel yoksulluk oranında yarı yarıya azalma varken kırsal yoksullukta herhangi bir iyileşme olmamıştır. Hatta 2003-2004 yıllarında kırsal yoksul aleyhine bir gelişme söz konusudur. Bu tarihlerde yaklaşık %5'lik bir artış görülmüştür. Bu artıştaki en büyük etmen; IMF aracılığıyla uygulanan ve tarım kesiminden bazı kesimlere özellikle finans kesimine kaynak aktarımının sonucudur. Görel yoksulluk açısından incelendiğinde kırsal kesimin yoksulluk sorununun büyüklüğü ortaya çıkmaktadır. 2002 yılındaki görel yoksulluk %19,86'dan, 2008 yılında %31'lere yükselmiştir. Kırsal alanda yaşayan ve görel yoksulluğun altında yaşayan büyük bir nüfusa sahip Türkiye'de, özellikle tarım işçisi olarak çalışanlar asgari ücretin altında ve sigortasız olarak istihdam edilmektedir. Bu da kırsal yoksulluğun bir göstergesi olarak kabul edilmelidir.

Elimizde son yaşanan kriz sonrası rakamlar olmadığı için kırsal alandaki yoksullaşmanın boyutlarındaki artışın ne kadar olduğunu görülmemektedir. 2002- 2009 yılları kırsal alanda yoksullaşmanın hızla büyüdüğü yıllar olmuştur.

Tablo 5: Yoksulluk Sınırı Yöntemlerine Göre Fertlerin Yoksulluk Oranları

Yıllar	TÜRKİYE			KENT			KIR		
	Yoksulluk	Harcama Esaslı Göreli Yoksulluk	Çalışan Yoksullar	Yoksulluk	Harcama Esaslı Göreli Yoksulluk	Çalışan Yoksullar	Yoksulluk	Harcama Esaslı Göreli Yoksulluk	Çalışan Yoksullar
02	26,96	14,74	25,8	21,95	11,33	17,81	34,48	19,86	32,01
03	28,12	15,51	26,12	22,30	11,26	17,72	37,13	22,08	35,01
04	25,60	14,18	23,33	16,57	8,34	11,53	39,97	23,48	35,93
05	20,50	16,16	18,96	12,83	9,89	7,96	32,95	26,35	30,85
06	17,81	14,50	15,81	9,31	6,97	6,40	31,98	26,36	27,86
07*	17,79	14,70	14,21	10,36	8,38	6,02	34,80	29,16	28,38
08	17,11	15,06	14,82	9,38	8,01	6,01	34,62	31,0	30,27
09	18,08	15,12	15,37	8,86	6,59	5,71	38,69	34,20	31,54

Kaynak :*Yeni Nüfus projeksiyonlarına göre revize edilmiştir

TÜİK, 2009 Yoksulluk Çalışması Sonuçları, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=472 (18.01.2013)

Gelir dağılımı açısından incelendiğinde yoksulluğun kırsal alanlarda yoğunlaşmasının nedeni de görülmektedir. Türkiye’de tarımın elde ettiği gelir diğer sektörlerle karşılaştırıldığında $\frac{1}{4}$ oranındadır. Bu dengesizlik her yıl aynı şekilde devam etmektedir. Tablo 5’te görebildiğimiz bir diğer sorun da istihdam edilenlerin yoksulluk sorunlarıdır. Türkiye genelinde çalışmasına rağmen yoksulluk sınırının altında kalanlar 2002 yılında %25,8 iken 2009 yılında %15,37’ye düşmüştür. Kentsel alanlarda düşüş ise daha radikaldir. %17,81’den %5,71’e düşmüştür. Kentlerde istihdam edilenlerin yoksullukla mücadelesinde büyük bir başarı vardır. Ancak kırsal alanlara gelindiğinde hem yoksulluk hızla yükselmektedir. Hem de istihdam edilse bile yoksulluğu artarak devam etmektedir. Kırsal alanda istihdam edilenler kentte istihdam edilenlerden yaklaşık 5 kat daha fazla yoksuldurlar. 2002 yılında 3 kat olan bu fark hızla yükselmektedir.

Türkiye genelinde, Tablo 6’da görüldüğü gibi Hanehalkının çalıştığı sektörlerle göre yoksulluk oranları sanayi ve hizmetlerde düşerken, tarımda yıllar içinde dalgalı bir seyir izlemektedir. Kentlerde her sektörde çalışanlarda yoksulluk belirgin şekilde düşmüştür. Hatta kentte iş arayanlarda bile 2002’den itibaren yoksulluk yaklaşık yarıya düşmüştür. Kırsal alanlar incelendiğinde 2008 yılına kadar hizmetler hariç yoksullukla mücadelede başarısız olunmuştur. 2009 yılında bu başarısızlığa hizmetler de dahil olmuştur. Kent ve kırsal karşılaştırması yapıldığında, fertlerin çalıştığı her sektörde yoksulluk rakamları arasındaki fark çok yüksektir. Kırsal kentsel uçurumu bu tabloda daha net görülmektedir. Kentteki işsiz bile kırsalda her sektörde çalışandan daha iyi durumdadır.

Tablo 6: Hanehalkı Fertlerinin Çalıştığı Sektöre Göre Yoksulluk Oranları

		2002	2003	2004	2005	2006	2007(*)	2008	2009
TÜRKİYE	Tarım	36,42	39,89	40,88	37,24	33,86	32,05	37,97	33,01
	Sanayi	20,99	21,34	15,64	9,85	10,12	9,70	9,71	9,63
	Hizmetler	25,82	16,76	12,36	8,68	7,23	7,35	6,82	7,16
	İş arayanlar	32,44	30,97	27,37	26,19	20,05	26,01	17,78	19,51
KENT	Tarım	33,74	26,42	19,59	15,43	24,56	15,69	20,43	13,22
	Sanayi	18,75	19,31	11,86	8,47	6,04	6,44	6,25	6,43
	Hizmetler	21,90	16,03	10,62	7,07	4,99	5,17	4,99	4,72
	İş arayanlar	22,99	28,20	22,74	20,92	15,60	20,21	13,54	12,35
KIR	Tarım	36,77	40,91	42,32	38,80	34,89	33,81	40,69	35,41
	Sanayi	25,87	28,02	27,69	14,44	21,71	22,25	23,39	27,34
	Hizmetler	34,16	18,95	18,01	13,70	13,54	17,68	14,00	19,95
	İş arayanlar	62,56	38,84	38,12	43,43	30,96	50,85	35,44	51,86

Kaynak: *Yeni Nüfus projeksiyonlarına göre revize edilmiştir.

TÜİK, 2009 Yoksulluk Çalışması Sonuçları, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=472 (18.01.2013)

Tarımsal kesimdeki gelir düşüşünün yanında diğer bir sorun da gizli işsizlik statüsünde olduğu kabul edilen, ücretsiz aile işçilerinin tarım kesimine uygulanan destekleme politikalarının kaldırılması nedeniyle açık işsizliğe dönüşmeleridir. Tarım kesimindeki ücretsiz aile işçilerinin bu durumu yoksulluk riskini artırmaktadır. Bu nedenle ILO kırsal yoksulluğu, özellikle gelişmekte olan ülkelerde tarım nüfusunun çözülmesiyle kırsal alanlarda işsizliğin ortaya çıkardığı yoksulluk olarak tanımlamaktadır⁸.

Cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze çalışanların oranı %80'lerden %30'lara gerilemiştir. Yıllar içinde tarım istihdamının düşüşü doğal bir gelişme olarak kabul edilmelidir. Tarımda teknolojik gelişim, makineleşme ve yeni üretim tekniklerinin bir sonucudur. Tarımın ulusal gelir içindeki payı ise %15'ler civarındadır. Bu durum tarım kesimindeki düşük verimli işgücü yığılmasının ve gizli işsizlik boyutunun bir göstergesidir⁹(Öztürk, 2008:19). Kırsal alanlarda düşürülemeyen işsizlik oranı her yıl kente ortalama 1,4 milyonluk göç yaratmaktadır. Tarımda atıl olarak istihdam edilenler kente göç ettikçe işsizlik istatistiklerini yükselteceklerdir. Ayrıca, tarımdaki çözümlenemeyen ek emek arzının diğer sektörlerle uyum sorunu ve yeni iş alanları yaratma zorunluluğunun artışı da işsizlik sorununu büyütmektedir.

Hanehalkı türüne göre yoksulluk oranını incelediğimizde: yoksul fert oranının dağılımının kent ve kır alanlarında farklı olduğu görülmektedir. Kentlerde çocuklu ve

⁸ Devlet Planlama Teşkilatı, **Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013**, İşgücü Piyasası Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2007, Ankara

⁹ Şinasi Öztürk, **Kırsal Yoksulluk**, Ed. N. Oktik. Yoksulluk Araştırmaları, Yakın Kitabevi, İzmir, 2008, s. 19

çocuksuz çekirdek ailelerde toplam yoksulluk 2002- 2009 yılları arasında, %,27,75 den 11,35'e düşerken kırsal alanlarda ise çok fazla bir değişim göstermeyerek % 56,36'dan, %63,09'a yükselmiştir. Kırsal kesimde ataerkil ailelerin 1/3'ünden fazlası yoksulluk soru yaşamaktadır. 2004 yılında bu oran daha yükselerek %43,48 e ulaşmış sonra 2007'ye kadar düşüş göstermiş bu tarihten itibaren tekrar yükselişe geçmiştir. Kentsel alanlarda ise geniş ailelerin yoksul fert oranlarının, %24,48'lik Türkiye ortalamasının çok altına indiği, %11,61'ler düzeyinde gerçekleştiği görülmektedir. Hanehalkı türüne göre de incelendiğinde kent ve kır ayrımı açılmaya başlamıştır. Bu durum kırsal alanlardaki sorunun ileride de devam edeceğinin ve kente taşınacağına bir göstergesidir. Geniş aileler kırsal alanlardaki yoksulluk sorunu çözemediklerinden sürekli göçe devam edeceklerdir. Tek yetişkinli ailelerde yoksulluk sınırındaki kent kırsal farkı daha açılmıştır. Tek kişilik yaşam kentlerde daha kolayken kırsal alanlarda %47,66'ya çıkmaktadır. Kısaca her iki kişiden birisi yoksuldur. Sosyal güvenlikten yoksun olan kırsal kesim ihmal edilmektedir.

Tablo 7: Hanehalkı Türüne Göre Yoksul Fert Oranı

	Hane Halkı Türü	2002	2003	2004	2005	2006	2007(*)	2008	2009
TÜRKİYE	Çekirdek Aile (Çocuklu)	24,87	27,84	24,30	18,99	17,41	16,05	15,42	15,98
	Çekirdek Aile (Çocuksuz)	15,00	13,26	12,98	8,55	10,14	7,92	8,76	9,86
	Geniş Aile	34,27	32,66	32,03	27,31	20,24	23,92	21,79	24,48
	Tek Yetişkinli Aile, Diğer	28,52	25,46	23,78	15,78	19,77	16,15	22,46	19,29
KENT	Çekirdek Aile (Çocuklu)	21,08	23,08	16,60	12,80	9,04	9,45	9,14	8,47
	Çekirdek Aile (Çocuksuz)	6,67	8,63	4,44	2,79	2,99	2,83	2,20	2,88
	Geniş Aile	29,73	24,87	19,96	16,22	11,85	15,37	11,71	11,61
	Tek Yetişkinli Aile, Diğer	20,57	18,35	16,47	11,37	8,49	7,17	9,97	10,08
KIR	Çekirdek Aile (Çocuklu)	32,49	37,10	39,36	32,29	34,50	35,65	33,77	39,71
	Çekirdek Aile (Çocuksuz)	23,87	19,61	24,72	16,89	20,09	18,27	20,65	23,38
	Geniş Aile	37,84	39,99	43,48	37,16	29,58	36,01	36,73	39,44
	Tek Yetişkinli Aile, Diğer	49,55	41,07	44,74	27,56	39,97	41,08	51,52	47,66

Kaynak: *Yeni Nüfus projeksiyonlarına göre revize edilmiştir

TÜİK, 2009 Yoksulluk Çalışması Sonuçları, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=472 (18.01.2013)

Gelecek dönemlerde bu sorunun ortadan kalkacağı mümkün görünmemektedir. Çünkü, kırsalda özellikle geniş ailelerde çocuk istihdamı kentlere göre daha yüksektir. 6-17 yaş grubundaki çocukların %47,7'si kentlerde, %52,4'ü kırsalda istihdam edilmektedir. Bu çalışan çocukların %68,5'i okula devam etmemektedir. Çalışan çocukların %40,9'u tarım sektöründe çalışmaktadır¹⁰. Kısaca, gelecek dönemi belirleyecek olan çocuklar, özellikle kırsalda tarım alanlarında ya da ev işlerinde çalışmak zorunda kalmakta ve eğitim alamamaktadırlar. Dolayısıyla bu çocukların kalifiye emek haline gelmeleri mümkün görünmemektedir.

Kırsal kesimde yoksulluk eğitim ilişkisini incelemek için aşağıdaki tablo oluşturulmuştur. Yoksul kırsal kesimin eğitim durumunu incelerken hiç eğitim almamışlar ve okuma yazma bilmeyenlerin yoksullukla karşılaşma olasılığı daha fazla olduğu kabul edilmiştir. Ancak eğitim aldığı halde yoksulluk sorunuyla yaşayanların kent kır farkını ortaya koyabilmek için tablo sadece eğitim almalarına karşın yoksul olanlardan oluşturulmuştur.

Türkiye genelinde eğitim düzeyi yükseldikçe yoksulluk azalmaktadır. Yıllar içinde baktığımızda ise ilköğretim mezunlarında 2002 yılında %26,5 olan yoksulluk 2008 yılında %17,2'ye inmektedir. Eğitim yılı arttıkça yoksulluk oranı düşmektedir. 2008 yılı için yüksekokul, fakülte ve üstü eğitim alan fertlerin yoksulluk oranı %0,7'e düşmektedir. 2009 yılında ilk ve orta öğretime sahip fertlerde yoksulluk tekrar yükselişe geçmiştir. Bu durum kentlerde de benzer özellik göstermektedir. Eğitim seviyesi yükseldikçe yoksulluk riski azalmaktadır. Ancak 2009 yılında kentlerde özellikle ilköğretim ve üniversiteden mezun olanlar hem Türkiye ortalamalarının yarısından daha az yoksulluk yaşamaktadırlar. Hem de bir önceki yıla göre hızlı bir düşüş göstermişlerdir. Kentsel yaşamda yoksullukla karşılaşmamak için ya en az eğitim veya en yüksek eğitim ayrışması başlamıştır. Arada kalan diğer eğitimlerde yoksulluk tüm mücadeleye rağmen bu iki veri kadar düşmemiştir hatta yükselmeye başlamıştır. Bu nedenle kentlerdeki orta ve lise eğitimi dikkatle izlenerek yeniden yapılandırılmalıdır. Kırsal alanlarda eğitim seviyesi yükseldikçe yoksullukta azalma olmasına rağmen özellikle son iki yılda yoksulluk artışı devam etmiştir. Aslında uluslararası literatürde de çalışmalar benzer sonuçlar vermiştir. Eğitim düzeyi ile tarım çalışanları arasında yoksulluk açısından belirgin bir bağ yoktur. Yapılan çalışmalarda sadece tarım alanında özel uzmanlık almış olanların kırsalda gelirleri artmaktadır. Diğer yüksek eğitimlilerle, daha düşük eğitim düzeyine sahipler arasında kırsal alanlarda belirgin bir korelasyon bulunmamaktadır¹¹. Türkiye'de de buna benzer bir sonuç çıkması normaldir. Ancak, tüm eğitim düzeylerinde yoksulluk Türkiye genelinden ve kentlerden kat kat fazladır. Kırsal alandaki lise mezunları, kentteki ilköğretim mezunlarından daha fakirdir. Kırsaldaki yoksul üniversite mezunları 14 kat daha fazladır. Kent kır açığı derinleşerek burada da devam etmiştir.

¹⁰ Devlet Planlama Teşkilatı, **Dokuzuncu Kalkınma Planı, Orta Vadeli Program (2010-2012)**, 2010, Ankara

¹¹ C. Benjamin ve A. Kimhi, "Farm Work, Off-Farm Work, and Hired Farm Labour: Estimating a Discrete-Choice Model of French Farm Couples Labour Decisions" **European Review of Agricultural Economics**, cilt 33, no. 2, 2006, ss. 149-171

Tablo 8: Hanehalkı Eğitim Durumuna Göre Fertlerin Yoksulluk Oranları

	Eğitim Durumu	2002	2003	2004	2005	2006	2007(*)	2008	2009
TÜRKİYE	İlköğretim	26,5	29,6	25,5	22,4	18,1	19,1	17,2	17,8
	Ortaokul ve Orta Dengi Meslek	18,8	18,3	13,0	8,3	8,0	9,1	8,3	9,8
	Lise ve Lise Dengi Meslek	9,8	11,2	8,3	6,8	5,2	5,9	5,6	5,3
	Yüksekokul, Fakülte ve Üstü	1,6	2,6	1,33	0,8	1,0	0,8	0,7	0,7
KENT	İlköğretim	21,2	23,6	15,7	14,3	10,5	14,1	10,0	8,4
	Ortaokul ve Orta Dengi Meslek	13,8	15,9	9,4	5,5	5,2	5,4	5,3	5,4
	Lise ve Lise Dengi Meslek	7,1	9,4	6,3	4,1	3,4	4,1	3,2	3,3
	Yüksekokul, Fakülte ve Üstü	1,11	2,2	1,0	0,5	0,9	0,4	0,5	0,2
KIR	İlköğretim	34,2	39,0	41,9	35,7	29,2	30,4	33,0	37,9
	Ortaokul ve Orta Dengi Meslek	30,1	23,3	22,1	16,3	15,4	22,1	17,6	24,4
	Lise ve Lise Dengi Meslek	17,6	16,9	14,3	15,3	11,0	13,4	14,9	14,6
	Yüksekokul, Fakülte ve Üstü	4,4	5,4	2,9	2,2	1,6	3,2	2,4	3,4

Kaynak: *Yeni Nüfus projeksiyonlarına göre revize edilmiştir.

TÜİK, 2009 Yoksulluk Çalışması Sonuçları http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=472 (18.01.2013)

5. Tarımsal Yoksulluğun Nedenleri

Türkiye uzun yıllar tarımda kendi kendine yeten ülkelerden iken 1980'lerden itibaren ithalat ihtiyacı duymaya başlamıştır. Daha sonra bu ihtiyaç zaman içinde büyüyerek ihracat rakamlarını aşmaya başlamıştır. Ülke net ithalatçı konumuna gelmiştir.

Tarım dış ticareti, TÜİK tarafından Uluslararası Standart Sanayi Sınıflaması, ISIC; Rev.3 ve Uluslararası Ticaret Sınıflaması SITC, Rev.3 olmak üzere 2 farklı yöntemle hesaplanmıştır¹². Uluslararası kuruluşlar tarafından kabul gören bu iki sistem çalışmamızda da kaynak oluşturacaktır. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı ve Türkiye İhracatçılar Merkezi gibi kuruluşlarda birbirinden çok farklı, atta aynı kuruluş içinde birbirinden farklı rakamlar açıklandığından dikkate alınmamıştır.

¹² TÜİK, Tarım İstatistikleri

Tablo9'a göre 2008 yılında tarihinin en büyük açığını yaşayan ülke, 2011 yılında bu rekorunu egale etmiştir. 2005 yılında 3468 milyon \$'dan, 5353 milyon \$'a ihracatını artırarak büyük başarı göstermiştir. Ancak aynı yıllar arasında tarım ithalatı 2826 milyon \$'dan 8944 milyon \$'a yükselmesiyle vermiş olduğu açık 2005 yılında yapmış olduğu ihracat rakamını aşarak 3591 milyon \$'a yükselmiştir.

Tablo 9: Tarım Ürünleri Dış Ticareti (ISIC; Rev.3'e göre milyon \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Denge
2005	3.468	2.826	643
2006	3.611	2.935	676
2007	3.883	4.672	-789
2008	4.177	6.433	-2.256
2009	4.536	4.625	-89
2010	5.091	6.490	-1.399
2011	5.353	8.944	-3.591

Kaynak: TÜİK Tarım İstatistikleri http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=45 (21.01.2013)

Dış ticaretle ilgili diğer tablomuzda ise Gıda maddeleri ihracatında net ihracatçı konumdadır. Gıda maddeleri ihracatı 2005 yılından itibaren günümüze kadar 1,8 katına çıkmıştır. Ancak burada genellikle gözden kaçan ithalat rakamlarındaki artıştır. Gıda maddeleri ithalatı aynı sürede 3,2 katına çıkmıştır. İthalat ihracattan daha hızlı yükselmektedir. Zaten her zaman açık veren hammadde ithalatıyla birleşince, ithalat 2011 yılında 17.575 milyon \$'a yükselerek rekor kırmıştır.

Tablo 10: Tarımsal Ürünler Dış Ticareti (SITC, Rev.3 'e göre milyon \$)

Yıllar	İhracat			İthalat			
	Gıda maddeleri	Hammadde	Toplam	Gıda maddeleri	Hammadde	Toplam	Denge
2005	7.714	595	8.309	3.284	3.196	6.480	1.829
2006	7.932	702	8.633	3.486	3.800	7.286	1.347
2007	9.007	762	9.769	5.167	4.645	9.813	-44
2008	10.705	768	11.474	8.503	4.535	13.038	-1.564
2009	10.582	608	11.190	6.108	3.523	9.631	1.599
2010	11.869	795	12.664	7.413	5.467	12.880	-216
2011	14.214	1.072	15.286	10.653	6.922	17.575	-2.289

Kaynak: TÜİK Tarım İstatistikleri http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=45 (21.01.2013)

Yukarıdaki her iki tabloda da görüleceği gibi tarım üst üste açık vermeye devam etmektedir. Gün geçtikçe de bu açık büyümektedir. İthal edilen başlıca ürünler bitkisel yağ,yağlı tohumlar, pamuk ve buğdaydır. Gıda sektörü yurtdışından ithal ettiği hammaddeleri işledikten sonra tekrar satmaktadır.

Tablo 11: Tarım Arazilerindeki Değişimler(Bin Hektar)

Yıllar	Tarla Alanı		Sebze Bahçesi	Toplam İşlenen Alan	Meyve Bağ Zeytin	Toplam Tarım Alanı
	Ekilen	Nadas				
2005	18.148	4.876	806	23.830	2.776	26.606
2006	17.440	4.691	853	22.984	2.895	25.879
2007	16.945	4.219	815	21.979	2.909	24.888
2008	16.460	4.259	836	21.555	2.950	24.505
2009	16.217	4.323	811	21.351	2.943	24.294
2010	16.333	4.249	802	21.384	3.010	24.394
2011	15.712	4.017	810	20.539	3.091	23.630

Kaynak: TÜİK Tarım İstatistikleri http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=45 (21.01.2013)

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi toplam işlenen alanlarda hızlı bir azalma vardır. Sadece meyve, bağ ve zeytin alanlarında biraz yükselme vardır. Sebze bahçelerinde yıldan yıla değişen alanda üretimde bulunmaktadır. Zaten sebze bahçeleri de toplam tarım alanları içinde az yer kaplamaktadır. Özellikle tarlalarda ekilen alan hızla azalmaktadır.

6. Sonuç

Türkiye, gelişmiş ülkelerin çok uzun yıllar önce %80'leri geçmiş olduğu kırsal/ kentsel oranını ancak 1980'lerde ilk kez kentsel alanların %50'yi geçmesiyle yakalamaya başlamıştır. Tarımsal istihdam ise 1990'lı yıllardan itibaren hızla düşmeye başlamıştır. Ancak özellikle son 5 yılda istihdam azalışı devam etmediği gibi yükseliş görülmektedir. Ancak aynı gelişmeyi tarımın GSYH'dan aldığı pay açısından söylemek mümkün değildir. Tarımın GSYH'yı oluşturduğu pay düşmektedir. Kısaca gelir azalırken, çalışan sayısı artmıştır. Uygulanan politikalar sonucunda kendi kendine yeten bir ülke iken net ithalatçı konuma gelmiştir. Tarım çalışanları 3 milyon hektarlık tarım alanında tarım yapmaktan vazgeçmişlerdir. Kırsal alanda çalıştıkça daha fakirleşen tarım çalışanları, kentte işsiz olanlardan daha yoksul bir grup oluşturmuşlardır. Uluslararası rekabet edemeyen tarımın gelirleri hızla azalmış ve yoksulluk yükselişe geçmiştir. Tüm parametrelere göre tarım çalışanları yoksuldur. Halen AB ülkelerinin tarım istihdamını yakalamak, özellikle onlar gibi verimliliği artırarak bir dönüşüm yapmak mümkün görünmemektedir. Krizlerin sıklaştığı ve ağırlaştığı günümüz ekonomilerinde kentin yeni göç dalgalarını kaldırarak yeni istihdam alanları yaratma imkanı yoktur. Bu nedenle tarım üreticileri yeniden üretmeye yönlendirilmeli ve teşvik edilmelidir. İşlenebilir tarım alanlarının yok olması önlenmelidir. Sonra, kentten kırsala gelir yönlendirilmelidir. Yerel üreticilerin kent pazarlarına daha kolay ve düşük masraflı ulaşımının sağlanması ile mümkündür. Tarımın stratejik önemi nedeniyle desteklenmesi gerektiği unutulmamalıdır.

Kaynakça

- BARRO L. J. ve Lee R. J., **IMF programs: Who is Chosen and What are the Effects**, Journal of Monetary Economics, pp. 1245-1269, 2005.
- BENJAMIN C. ve Kimhi A., “Farm Work, Off-Farm Work, and Hired Farm Labour: Estimating a Discrete-Choice Model of French Farm Couples’ Labour Decisions”, **European Review of Agricultural Economics**, cilt 33, no. 2, 2006. ss. 149-171.
- BREUSTEDT G ve Glauben T., “Driving Forces Behind Exiting From Farming in”, **Journal of Agricultural Economics**, cilt 58, no. 1, 2007 , ss. 115-127.
- CANNARELLA VE PICCIONI, “Bridging research and rural areas: the research project “Development dynamics and increases of competitiveness in rural areas”, **New Medith**, 4,2005. ss, 57-64.
- DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI, **Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013**, İşgücü Piyasası Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2007, Ankara.
- DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI, **Dokuzuncu Kalkınma Planı, Orta Vadeli Program (2010-2012)**, 2010, Ankara.
- INTERNATIONAL LABOUR OFFICE, **Global Economic Outlook**, October 2007, <http://www.ilo.org/public/english/bureau/inf/pr/2007/1.htm>, (13.09.2012).
- KNOKS H. W., **Emerging Trends in Agricultural -Based Industries in The Northeast**, Economic Trends, September 2002, ss. 12-30.
- KUZNETS Simon, **Modern Economic Growth: Rate, Structure and Spread**, New Haven: Yale University Press, 1988.
- ÖZTÜRK Şinasi **Kırsal Yoksulluk**, Ed. N. Oktik. Yoksulluk Araştırmaları, Yakın Kitabevi, İzmir, 2008,s. 19.
- TÜRK İSTATİSTİK KURUMU, **Hanehalkı İşgücü Anketi**, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1182, (20.01.2013)
- TÜRK İSTATİSTİK KURUMU, **Kurumsal Olmayan Nüfusun Yıllar ve Cinsiyete Göre Durumu**, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=218 (21.01.2013)
- TÜRK İSTATİSTİK KURUMU, **Ulusal ve uluslar arası Seçilmiş Ekonomik Göstergeler**. <http://tuikapp.tuik.gov.tr/ulusalgostergeler/degiskenlerUzerindenSorgula.do?durum=yilSecildi&secilenYillar=2010,2011>, (05.01.2013).
- TÜRK İSTATİSTİK KURUMU **Tarım İstatistikleri**, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=45 (21.01.2013)
- TÜRK İSTATİSTİK KURUMU, **2009 Yoksulluk Çalışması Sonuçları**, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=472 (18.01.2013)
- ZOBBE H., **The Economic and Historical Foundation of The Common Agricultural Policy In Europe**, The Royal Veterinary and Agricultural University

Food and Resource Economic Institute, Units of Economics Working Papers
2001/12, Denmark.